

молодих вчених та аспірантів. Т.4.- К., 1999.- С.44; 18. Таранець С. Старообрядництво Поділля.-К., 2000.- С.28; 19. Там само.- С.23.

*В.П. Рекрут*

### **ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ КООПЕРАТОРА ТА ЛІТЕРАТОРА ДМИТРА МАРКОВИЧА У ВІННИЦІ В 1914-1917 РР.**

Серед когорти діячів українського руху в часи реакції царського режиму й збройної боротьби проти поневолення у добу національно-визвольних змагань 1914-1921 років чільне місце посідає творчість та багатогранна діяльність непересічного українця Дмитра Васильовича Марковича.

Ще до сьогодні мало вивчений його життєвий шлях, а те, що ми про нього знаємо, не розкриває всієї глибини таланту та ширості душі цієї людини, яка палко любила свою землю, свій народ і присвятила життя одвічній мрії – вільному українському народові “та милій безцінній Україні”.

Ведучи мову про громадську діяльність Д. Марковича, необхідно зазначити, що в історичній літературі вона не знайшла повного відображення, згадувалася лише фрагментарно, без узагальнення й наукового аналізу у статтях І. Немченко<sup>1</sup>, Ф. Білецького<sup>2</sup>, В. Сороки<sup>3</sup> (у журналах “Слово і час” і “Дивослово”).

Подією у дослідженні творчої спадщини Д. Марковича стала дисертація С.А. Панченко “Творчість Дмитра Марковича у контексті розвитку українського літературного процесу кінця ХІХ - початку ХХ століття” на здобуття наукового звання кандидата філологічних наук (Запоріжжя, 2000р.).<sup>4</sup> Але ці дослідження у значною мірою відображають науковий аналіз літературної діяльності і зовсім не розкривають аспектів громадської праці письменника, зокрема на Поділлі.

Наприкінці 1992 р. цікавий матеріал про діяльність письменника подали у публікації “Я ніколи не забував про свій народ” вінницькі краєзнавці Л. Шпильова і М. Станович.<sup>5</sup>

В останні роки у праці К. Завальнюка “Життя в ім’я України”<sup>6</sup> та у монографії В. Подоляна і В. Рекрута “Йоахим Волошиновський у становленні українського кооперативного руху (1897-1939 рр.)”<sup>7</sup> зроблена спроба системного аналізу діяльності Д. Марковича та ролі й місця письменника у боротьбі за незалежність України.

В усіх публікаціях вінницький проміжок життєвого шляху письменника висвітлений лише частково. Тому, враховуючи здобутки попередніх дослідників, автор ставить перед собою завдання висвітлити й проаналізувати громадську діяльність Д. Марковича на Поділлі у 1914-1917 роках, використовуючи неопубліковані, маловідомі для дослідників архівні документи.

Після переїзду з Волині до Вінниці у березні 1913 року поряд з активною кооперативною діяльністю Д. Маркович проводить на теренах Поділля широку громадську роботу. Він брав участь у виборах земських радних Вінницького повіту, був обраний від першого територіального відділення міста Вінниці радним Вінницького повітового земства терміном на 1914 – 1917 роки. На цій відповідальній роботі активно включився в діяльність комісії, брав участь у ревізіях та перевірях фінансових справ земських установ у частині використання бюджетних коштів та інших питаннях діяльності органів самоврядування. Високі моральні якості, принциповість і неабиякий талант організатора привернув увагу радних і вони восени 1914 року обирають його Головою повітової земської управи. Подільський губернатор граф Ігнат'єв у категоричній беззаперечній формі без будь-яких пояснень телеграмою 27 грудня 1914 року надіслав вимогу: “...Не визнаю можливим затвердити на посаді голови Вінницької Повітової Земської Управи Д. В. Марковича..., пропоную Повітській Управі скликати в найближчий час надзвичайні Збори для обрання інших осіб”.<sup>8</sup> Причиною категоричної незгоди губернатора стали виявлені Д. Марковичем зловживання на земських складах покривельних матеріалів (розтрата на суму 6000 крб.) та перевитрати бюджетних коштів у сумі 22000 крб. при будівництві арештанського дому.<sup>9</sup> Неабияку роль у цих заборонах відіграли застереження царської таємної поліції про антидержавні (протиросійські) погляди письменника і громадського діяча. На позачергових зборах 8 лютого 1915 р. головою Управи був обраний С.Ф. Давидович – землевласник із с. Кропивна, дійсний статський радник.<sup>10</sup> До речі, обрання С. Давидовича теж не сподобалося губернатору, і він до 15 серпня не затверджував рішення повітових зборів, а обов’язки голови управи поклав на відомого у Подільській губернії чиновника-бюрократа М.В. Стамєрова.

Необхідно визнати, що принципова позиція радних-кооператорів завдала багато клопотів діючим бюрократичним устоям, які прикилися у роботі управлінських органів Вінницького повіту. Зокрема, ревізійна комісія Вінницького повітового земства, головою якої був М.С. Василевський, відомий подільський кооператор, займала незалежну позицію і працювала поза контролем голови Управи. Активно працює в комісії вирізнялися Д. Маркович, І. Лозинський, Л. Длуголенський та інші. Влітку 1915 р. комісія перевірила роботу земської Управи й виявила значні порушення в роботі керівника і його підлеглих. Смілива боротьба членів комісії проти бюрократизму голови Управи й оприлюднення виявлених зловживань при виконанні



До старого складу в кількості 21 радний збори затвердили обрання ще 25 радних і отже, земські збори склалися із 46 осіб. Від кооператорів у склад зборів ввійшли П. Відібєда, І. Кречотень і М. Оловенников, від Союзу подільських українців – Г. Шіянов і В. Дудич, від “Просвіти” – М. Ліпвицький, І. Шульга.<sup>17</sup> Загалом у складі нових земських зборів була сформована потужна секція кооператорів-українців, яка була спроможна впливати на рішення земських зборів.

Саме входження нових українських радних в склад земської шкільної комісії дозволило з врахуванням рішень XI-х надзвичайних губернських земських зборів виробити нову концепцію реформи шкільної освіти у Вінницькому повіті:

“1. У школах Вінницького повіту освіта повинна вестись материнською мовою учнів;

2. У вищих групах початкових народних училищ російській мові повинно бути відведене чільне місце в якості обов’язкового предмету;

3. Націоналізація початкової освіти в Вінницькому повіті, тобто запровадження навчання народною українською та ін. материнськими мовами, розпочинаючи з осені 1917 року, тобто в найближчому шкільному році, в школах всіх типів: міністерських, земських і церковно-парафіяльних.

4. Для підготовки вчителів до викладання в українських школах організувати літом 1917 року в м. Вінниці для вчителів Вінницького, Ліпинського, Могилівського і Ямпільського повітів курси української мови, педагогіки та ін. предметів, із таким розрахунком, щоб курси могли пройти всі вчителі початкових шкіл цих повітів. . .”<sup>18</sup>

Неважко розпізнати у цих основних питаннях реформи освіти тези програми Д. Марковича, які він виклав у вищезгаданій доповіді “Про недоліки шкільної освіти” в 1915 році.

Письменник добре розумів, що для організації широких агітаційних заходів вкрай потрібний український друкований орган, через який можна було б донести до численної української громади важливі документи УЦР та місцевих українських громадських і кооперативних органів. Тому при відчутній фінансовій підтримці кооперативних установ та інших громадян було терміново створене товариство “Воля” (на паях), яке заснувало український журнал “Подільська воля” – “часопис соціально-політична та кооперативно-економічна”.<sup>19</sup> За короткий організаційний термін редакційний комітет на чолі з Д. Марковичем вже 5 травня 1917 року випустив перше число тижневика, у якому була оприлюднена основна мета часопису: “... має своїм завданням обстоювати інтереси селянських і робітничих мас, ширити серед народу високі ідеали волі, рівності і братства, а також добиватись автономії України”.<sup>20</sup>

Крім питань політичного моменту, тижневик публікував літературні доробки, статті з питань розвитку української культури і освіти відомих на Поділлі діячів. Зокрема, протягом 1917 року майже у кожному числі часопис подавав вірші (“До братів”, “До праці” та ін.) Никифора Лисого (Григор’єв Никифор Якович, літератор, член УЦР – **В.Р.**), публікувалися статі Є. Щириці, В. Боржковського, Ю. Щириці, М. Ліпвицького, Г. Шіянова, Д. Зосіматю, В. Дудича та ін. Особисто Д. Маркович за браком часу не мав можливості писати й подавати свої нові праці, тому обмежувався короткими редакційними статтями і готував до друку збірку своїх попередніх праць.

У ті буремні роки він полюбив Поділля й вірив, що його творча праця пробудить у душах віру в людину та чудове майбутнє українську народу. Даруючи Вінницькій “Просвіті” 18 травня 1917 року авторський примірник збірки “По степах та хуторам”, Д. Маркович написав наступне:

“Приношу сей мій невеличкий дар “Просвіті” у Вінниці. Сії твори – кров серця мого, сок нервів моїх, тут моя віра і надія, виявлена в кайданних умовах проклятої цензури й неволі.

Травня 18 день, 3-й місяць волі 1917 року.

Автор Дмитро Маркович.”<sup>21</sup>

Д.В. Марковичу через журнал та інші заходи вдалось організувати жваву участь подолян у створенні “Українського фонду”, який мав служити національним інтересам України та поширенню освітнього рівня населення.

“Ми з неволі мовчали, – писав він на сторінках тижневика, – й час настав й нам знати, вчитись, читати, єднатись, організовуватись”.<sup>22</sup>

5-6 травня 1917 року у Вінниці відбувся I-й Подільський Український з’їзд, у роботі якого взяли участь більше 400 представників волосних комітетів, кооперативів, “Просвіт”, відділів Союзу подільських українців, громадян та представників національних меншин Поділля (поляків, євреїв та ін.). Делегати з’їзду обрали 44 члени та 18 кандидатів Губернської Ради. Першим головою ПГУР, зважуючи на заслуги перед українством, був обраний добродій Дмитро Маркович.<sup>23</sup>

З ініціативи Д. Марковича 11 травня 1917 року у день святих Кирила та Мефодія на знак вшанування “Кирило-Мефодіївського братства” у Вінниці відбулась грандіозна маніфестація у складі біля 50 тис. громадян Вінниці та прилеглих сіл Стадниць, Луки-Мелешківської, Щиток, Хуторів, Писарівки, П’ятничан, Гавришівки, Телепеньок, Якушинець та інших. Після відправлення панахиди по Тарасу Шевченку і Кирило-Мефодіївських братчиків (у панахиді брали участь до 20 священників на чолі з отцем Жовкевичем) маніфестанти на чолі з Губернською Радою влаштували величезне свято єднання під гаслами “Нехай живе Вільна Україна”, “Земля і Воля”, “Через кооперацію до соціалізму”, “Держіть волно, куйте долю”, тощо. Свято супроводжувалось постійними співками “Ще не вмерла України!”, “Заповіту” і інших українських пісень великою кількістю селянських, повітових, губернських хорів, які брали участь у цих заходах.<sup>24</sup>

З великим піднесенням подоляни сприйняли проголошення Українською Центральною Радою (УЦР) I-го Універсалу (23 червня 1917 р.). Очолована Д. Марковичем ПГУР 23 червня провела у Вінниці в помешканні товариства

“Просвіта” загальне зібрання членів ради та виконкому і прийняла низку важливих рішень із приводу організації розповсюдження тексту Універсалу серед населення губернії. Губернська рада через свій виконавчий комітет негайно відреагувала на звернення УЦР з приводу поширення тексту Універсалу серед населення. Виконавчий комітет випустив 3000 примірників “Листа до населення Поділля”, 100 тисяч листівок з текстом Універсалу та оперативно розіслав їх по повітах (Проскурівський, Кам’янець-Подільський, Лпінський), 3000 примірників розіслали по сільських магазинах, товариствах оптових закупівель та інших кооперативних установах губернії.<sup>25</sup>

Особливо плідною вирізнялася діяльність Д. Марковича у Вінницьких повітових земських зборах. Економічний хаос і побоювання за власне майно спонукало деяких заможних утримувачів оздоровчих закладів відмовитися від фінансування лікарень, ліквідувати їх, продавати або передавати у власність земським управам. Так одна із найбагатших землевласників Вінницького повіту Катерина Юрївна Раллі подарувала земству Браїлівську лікарню при цукровому заводі.<sup>26</sup> XIII надзвичайні земські збори 25 травня 1917 р. за ініціативою Д. Марковича з вдячністю прийняли такий дар (вартість лікарні складала більше 200 тис. крб.) і врахували пропозицію радних – “українців” В. Дудича, І. Лозинського, Д. Марковича “...якщо Вінницьке земство не буде мати коштів на утримання Браїлівської лікарні, то земство має право отриманні в дарування приміщення перетворити на інші благодійні чи культурно-просвітницькі цілі на свій погляд”, тобто у будь-якому випадку приміщення буде використовуватися на громадські потреби населення.<sup>27</sup>

Невтішні події на фронті спонукали до того, що значна частина військових формувань була знята з фронту й відправлена на передислокацію та відпочинок на територію Поділля. Зокрема, на території губернії знаходилося 15 гарнізонів чисельністю 88 тис. солдатів і офіцерів.<sup>28</sup>

Лише у Вінниці базувалися 2-а повітряна ескадра, 15-й Кримський запасний полк, В’ятська дружина, а на території Лпінського повіту розмістився збільшований 2-й Гвардійський корпус, сформований переважно із росіян.<sup>30</sup> Ліваські гасла “грабуї награбоване”, “земля селянам” та інші провокаційні заклики спонукали населення до самовільних захоплень земель, нищівної вирубки лісів, пограбування панських маєтків і економії, спустошення складів, гуралень, цукроварень, млинів й інших запасів продовольства. Особливого колориту до розгулу анархії додавали дії 2-го “гвардійського” корпусу, воїки якого стали ініціаторами масового “прочищення” лісів і погромів усіх гуралень в районі своєї дислокації. Не гребували вони іншими матеріальними цінностями і підмітали на своєму шляху все, що мало будь-яку цінність. Завідуючий телефонною мережею Вінницького повіту п. К. Васецький стовіщав, що воїками “...2-го Гвардійського корпусу (більшовиків) на підпорядкованій мені телефонній мережі було знято біля 100 пуд. залізного оцинкованого дроту (в різних частинах повіту) і вивезено 8 телефонних апаратів системи “Еріксон № 345”. Вартість нанесених збитків склали дроту на 8000 крб. і апаратів у 3200 крб.”<sup>29</sup>

Зусиллями непевних елементів при підтримці “славних гвардійців” були вщент пограбовані маєтки у Війтівцях, Голеніщеве Летичівського повіту і Губертове та Майдан-Чернелівське Лпінського повіту. Значних збитків потерпіли господарства братів Стемповських, П. Ренненкампа, графа З. Грохольського й інших землевласників та заводчиків губернії.<sup>30</sup>

Загалом в Подільській губернії на початку жовтня розміри правопорушень набрали загрозливого масштабу і викликали негайну вимогу Міністерства внутрішніх справ Росії до губернського комісара про організацію термінових заходів щодо боротьби з анархією. Аналогічні події відбувалися і в інших губерніях Правобережної України. Газета “Нова рада” від 17 жовтня описувала жахливу картину розрухи: “Звідусіль, а найбільше з правого боку Дніпра, губерній Подільської, Волинської й Київської йдуть до Генерального секретаріату розпачливі телеграми про те, що настала страшна анархія, йдуть грабунки, нищення громадського добра і різанина.”<sup>31</sup> Внаслідок розгулу анархії подільський губернський комісар Г. Стетурга мусив визнати, що на території губернії склалася обставина, наближені до категорії надзвичайної ситуації “...як-то: під час народного лиха, чи при воєнних обставинах” і скликав надзвичайні XIII-і губернські земські збори.<sup>32</sup> У зв’язку з приближенням фронту до м. Кам’яця-Подільського засідання вирішили скликати у Вінниці 12 жовтня в присутності не менше однієї п’ятої частини усіх радних. На засідання винесли питання про заходи щодо боротьби з анархією та ряд (14) питань розподілу фінансування на освіту, медицину і таке інше.<sup>33</sup>

Загалом склад радних подільських губернських земських зборів являв собою дві основні протиборчі сили і між ними – так зване “болото.” До першої й досить потужної частини радних (переважно російського і польського походження) із категорії князів, графів, дійсних і статських чиновників належали прихильники Тимчасового уряду та монархічного устрою “єдиної неподільної” Росії. Другою складовою частиною були прихильники УЦР із числа української інтелігенції та інші свідомі громадяни губернії, котрі стояли на позиціях національного відродження українського народу. “Болото” – різношерста мішанська інтелігенція та безпринципна публіка містечкового походження, котра “прогиналася” під першу та другу силу в залежності від політичної кон’юнктури і популістських гасел. Визнаними авторитетами першої частини були князь В.А. Щербатов – “титлований провідник російської демократії” і З. Грохольський – відомий діяч польської шляхти. Другу протиборчу сторону репрезентували Д. Маркович, В. Приходько, В. Дудич та інші радні, яких з подачі князя В. Щербатова охрестили партією “Українців” земських зборів. Беззаперечним лідером цієї партії був Д. Маркович, котрий своїм авторитетом, вираженою поведінкою та мудрими пропозиціями зумів схилити збори до прийняття рішень на користь інтересів українського населення губернії й вироблення ефективних заходів проти розгулу анархії. Зокрема, чіпкі аргументи Д. Марковича не дозволили польському лобі зборів (С. Стемповський, З. Грохольський, Дембицький, В. Сведерський та ін.) протягнути

клопотання “Польської Мацежі Шкільної” про виділення 244809 крб. для підтримки польських шкіл.<sup>34</sup> Не відкидаючи гостроти потреби у підтримці дитячої освіти в губернії, радні-“українці” звернули увагу учасників на справедливий підхід до розподілу бюджетних коштів. Д. Маркович у своєму виступі наголосив: “...необхідно керуватися справедливим принципом дотримання, хоча б приблизно, відсоткового співвідношення між кількістю українського і польського населення, між кількістю українських і польських дітей, бажаною потрапити до школи, отже, необхідно розподіляти можливу в наш час допомогу в відповідній пропорції.”<sup>35</sup> При наявній кількості польського населення губернії близько 4% ораторів запропонували виділити “Мацежі” лише пропорційну суму 8000 крб., але звернули увагу зборів на вкрай гостру проблему освіти дітей на рідній мові.<sup>36</sup>

Після палких дебатів сторін декілька пропозицій “Мацежі Польської” були відкинута і лише після третього голосування перевагою в один голос збори погодилися прийняти пропозицію С. Стемповського виділити позику 100 тис. крб. терміном на один рік для підтримки польських шкіл у випадку отримання губернським земством позики від Тимчасового уряду.<sup>37</sup> Згаданий С. Стемповський згодом звинуватив письменника в нелюбові до українських селян. У своїх спогадах пан С. Стемповський змалював Д. Марковича аристократом, для якого “...селянин по prostu смердить і викликає ...відразу”.<sup>38</sup> Не можна погодитися з думкою С. Стемповського щодо недобррозичливості письменника у стосунках з селянами, в середовищі яких він провів майже 15 років і завжди щиро ставився до їхніх проблем і завжди давав з ними собі раду. Принаймні, жодного разу у літературних та публіцистичних доробках письменника не вдалося зустріти неповажливого випадку проти селян, навпаки, польських “захисників” українського питання він завжди різко і відверто крипикавав.

Цікаво, що лідер “російської демократії” князь В. Щербатов у дебатах участі не брав, але на завершення зробив заяву, що він “... із радістю констатує, що принаймні “українська” партія парламентською боротьбою не допустила колонізації тутешнього краю, але при цьому просить оприлюднити передану ним Голові заяву з викладенням мотивів, за якими він вважає ... діяльність партії “українців” шкідливою для народу Росії.”<sup>39</sup> Наведемо короткий витяг із його заяви, яким переконливо характеризується ставлення російського (і не тільки – В.Р.) панства до національних інтересів українського народу:

“Ствердження багатьох “Українців”, що Великороси ставляться до місцевого народу недобррозичливо і зневажливо не вірні. Навпаки, вороже до інших ставлення виходить від партії “Українців”, яка настільки не розуміє інтересів спільної батьківщини Росії, що намагається примусово запровадити мову – “українську”, в яку ввійшло багато галицьких, нового походження, слів і яка не являється зовсім місцевою мовою населення.”<sup>40</sup>

Завдячуючи наполегливій позиції радних-“українців”, губернські земські збори затвердили рішення (особисте звернення Д. Марковича – В.Р.) про виділення 5000 крб. одноразової допомоги українській гімназії у м. Вінниці та внесли зміни у статут земської каси дрібного кредиту і дозволили направити 46 тис. крб. на поповнення основних капіталів кооперативів. Ці заходи мали сприяти розвитку кооперативних організацій губернії і ефективно вплинути на продовольчу кризу в губернії.<sup>41</sup>

Найбільшого загострення на зборах набуло питання стосовно позиції радних щодо боротьби з анархією. У своїй основі воно мало політичну оцінку ситуації з боку радних і, власне, характеризувало настрої населення щодо продовження війни, визнання вищим органом управління Генеральний секретаріат чи Тимчасовий уряд та вироблення конкретних заходів у боротьбі проти анархічних елементів. З боку радних – прихильників партії “українців” – проєкт резолюції зборів розробив і оприлюднив кооператор Володимир Дудич. Граф З. Грохольський висунув альтернативну резолюцію, яка закликала до продовження війни, підпорядкування тільки Тимчасовому уряду та єднання навколо нього. Шалений тиск і намагання вихолостити з резолюції питання припинення війни та неспроможності Тимчасового уряду з боку радних П. Казанасмаса, О. Савостьянова, В. Щербатова, А. Баранова, Ф. Ярошинського, Е. Бонецького, А. Юшневського, В. Букави, М. Охримовича та інших не змогли переважити голосів за резолюцію В. Дудича. Переважною більшістю голосів радні ухвалили резолюцію наступного змісту (мовою оригіналу):

“Заслухавши телеграму Міністра Внутрішніх Справ про анархію в нашій губернії, губерніяльні земські збори визнаючи:

1). Що головною причиною розрухи являється продовження війни, яка вносить в життя країни економічний занепад, зuboжіння мас і викликає чорносотенну агітацію і незадоволення.

2). Що війська, які розміщені на території Подільської губ., не маючи самого необхідного, продуктів, одяжі і т. ін., а також які складаються в значній кількості з пришлих елементів як напр. гвардійський корпус, не підлягаючи військовій дисципліні розбивають гуральні, маєтки, нищать сільсько-господарські знаряддя і продукти, що все це приводить до анархії, вносить незадоволення народних мас і шкодливо впливає на більш темні елементи.

3). Що збільшення тимчасовим правительством вдвоє цін на хліб, тоді як на інші продукти не встановлено ніякої такси, вносить економічну розруху і надзвичайне збільшення цін на всі предмети першої необхідності.

4). Що не затвердження генерального секретаря по продовольчим справам позбавляє наш край вжити рішучих заходів для полегдження продовольства.

Постановили:

1) Просити генеральний секретаріат звернутись до Тимчасового Правительства з домаганням вжити рішучих

.....  
заходів до найкоршого почесного без анексії і контрибуцій на основі самовизначення націй – миру.

2) Просити військовий генеральний комітет Української Центральної Ради вжити всіх заходів щоб вивести з території Подільської губ. Військові частини, які роблять розруху.

3) Висловлює побажання про заснування по селах Поділля організації вільного козацтва, які були б збудовані на демократичному принципі і які повинні боротися з контрреволюцією і анархією.<sup>42</sup>

З огляду на поточний момент збори визначили статус м. Вінниці. Зокрема, на засіданні 14 жовтня збори постановили: “У зв’язку з тим, що в теперішній час всі Губернські установи Подільської губернії розташовані в м. Вінниці, прирівняти його до числа губернських міст”.<sup>43</sup>

На нашу думку, рішенням найвищого губернського представницького органу надано статусу місту Вінниці адміністративного центру Подільської губернії і такою датою потрібно вважати 14 (26 за н. ст.) жовтня 1917 року.

Рішення XIII-х надзвичайних губернських земських зборів підтвердило складну політичну структуру населення губернії, яке у переважній частині бажало припинення війни, наведення порядку та встановлення української національної влади на території губернії.

Отже, подоляни в числі перших визнали владу УЦР і приєдналися до переважної більшості органів місцевого самоврядування України щодо вертикалі державної влади. Більшість міських дум України, які на той час вважалися найлегітимішими органами влади, у листопаді-грудні 1917 р. підтримали УЦР і визнали її владу.

За короткий час проживання у Вінниці Д. Маркович зумів набути високого авторитету серед мешканців міста та стати одним із лідерів української громади. Високі моральні якості, неабияка виваженість і мудрість у рішеннях дозволила йому бути радним Вінницького повітового земства, очолити фракцію “українців” в губернських земських зборах і ефективно відстоювати інтереси народної освіти та інших потреб української частини населення губернії.

“На Вінницьких земських зборах ніхто не мав такого впливу і на селян українців і на великих панів поляків бо в словах його, в промовах, в його пропозиціях завше лунала розумне справедливе змагання добробуту усього населення України”.<sup>44</sup>

У напруженому ритмі революційних подій письменник створив кооперативне видавництво “Воля” і організував видання українського часопису “Подільська Воля”, яке поширювало ідею незалежності України та сприяло утвердженню влади Української Центральної Ради на території губернії. Завдячуючи активній громадській позиції Д. Марковича і його особистому авторитету, в губернії були організовані масові маніфестації на підтримку і впровадження в життя Універсалів УЦР та організації протидії більшовицьким виступам у жовтні 1917 та на початку 1918 років.

Плідна праця Д. Марковича на посаді голови правління кредитного союзу та Губернської Української Ради, радного міської Думи, повітових і губернських зборів сприяла консолідації усіх здорових національних сил навколо ідеї національної автономії України та встановлення демократичних норм проживання на українських територіях.

У подальшій науковій розробці даної теми перспективними видаються дослідження громадської діяльності письменника, перебування його на високих державних постах Української Центральної Ради, Гетьманату і Директорії УНР.

#### ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Немченко І. Вистежуючи іскру добра // Слово і час. - 1993. - № 11. - С.61-65; 2. Білецький Ф. Художня спадщина Дмитра Марковича у трактуванні літературознавства // Нове прочитання забутих сторінок української літератури : Зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1996. – С. 8-18; 3. Сорока В. Проблеми і характери в ранніх оповіданнях Д.Марковича // Дивослово. – 1995. - № 12. – С. 47-48; 4. Панченко С.А. Творчість Дмитра Марковича у контексті розвитку українського літературного процесу кінця ХІХ - початку ХХ століття.- Запоріжжя. – 2000. – С. 186; 5. Шпильова Л., Станович М. Я ніколи не забував про свій народ. // Вінниччина. – 1992. – 28 листопада, 5, 19, 26 грудня; 6. Завальнюк К. Життя в ім’я України. – Вінниця, 2005. – С. 128; 7. Подолян В., Рекрут В. Йоахим Волошинський у становленні українського кооперативного руху (1897-1939 рр.). – Вінниця, 2005. – С. 462; 8. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. Д. – 255. – Оп. 1. – Сп.43. – Арк. 4; 9. ДАВО. – Ф. Д. – 255. – Оп.1. – Спр. 46. – Арк. 6-6 зв; 10. ДАВО. – Ф. – 389. – Оп.1. – Спр.19. – Арк. 318; 11. ДАВО. – Ф. Д. – 255. – Оп. 1. – Спр.46. – Арк. 245-248 зв; 12. Там само. – Арк. 245 зв; 13. Там само. – Арк. 22; 14. Рекрут В.. Дмитро Маркович: “...Житиму на користь милої, безцінної України”. // Вісті. ДВ-вкладка. – 2004. – № 39; 15. Литвин Володимир Україна: доба війн і революцій (1914-1920). – К., 2003. – С. 94; 16. ДАВО. – Ф. Д. – 255. – Оп. 1. – Сп. 46. – Арк. 245-248; 17. ДАВО. – Ф. Д. – 255. – Оп. 1. – Сп. 74. – Арк. 53; 18. Там само. – Арк. 67-67зв; 19. Подільська Воля. – 1918. – 5 травня. 20. Там само; 21. Вінницька обласна наукова бібліотека ім. К.А. Тимірязєва. – Д. Маркович. – По степах та хуторах. – 1908; 22. Маркович Димитро. День національного союзу. // Подільська воля. – 1918. - № 1; 23. Подільська воля. – 1918. - № 2-3; 24. Там само; 25. Подільська воля. – 1918. - № 9; 26. ДАВО. – Ф. Д. – 255. – Оп. 1. – Сп. 73. – Арк. 26; 27. Там само. – Арк. 56; 28. Литвин С. Вказана праця. – С. 50; 29. ДАВО. – Ф. Д. – 255. – Оп. 1. – Сп. 88. – Арк. 252; 30. ДАВО. – Ф. Д. – 255. – Оп. 1. – Сп. 88. – Арк. 93; 31. Нова Рада. – 1917. – 17 жовтня; 32. ДАВО. – Ф. Д. – 255. – Оп. 1. – Сп. 88. – Арк. 92; 33. Там само; 34. Там само. – Арк. 97; 35. Там само. – Арк. 97 зв; 36. Там само; 37. Нова Рада. 17 жовтня; 38. Колесник В. Станіслав Стемповський (1870-1952). // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця. – 2005. – С. 182; 39. ДАВО. – Ф. Д. – 255. – Оп. 1. – Сп. 88. –

Арк. 98; 40. Там само. – Арк. 103-103 зв; 41. Там само. – Арк. 99; 42. Там само. – Арк. 104 зв; 43. Там само. – Арк. 99зв; 44. Русова С. Дмитро Маркович. (Посмертна згадка). ЛНВ . 1922, кн.. III. – С. 33.

*Л.В. Дояр*

### **ТЕХНІЧНА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ КРИВОГО РОГУ НА ЕТАПІ СТАНОВЛЕННЯ ГІРНИЧО-МЕТАЛУРГІЙНОЇ ГАЛУЗІ КРИВБАСУ (1920-30-ТІ РР.)**

Інтелігенція – це важлива складова соціальної структури будь-якої держави: вона здатна відтворювати і примножувати інтелектуальний потенціал нації, забезпечувати політичні трансформації і соціально-економічне зростання власної країни, сприяти розвитку творчих здібностей свого народу. Не є винятком й українська національна інтелігенція, зокрема, її найпотужніший загін – технічний.

На наш погляд, вітчизняна наука відчуває брак досліджень, присвячених місцю і ролі технічної інтелігенції в новітній історії України. Так, радянські історики розглядали діяльність «спеців і техніків» з погляду керівної ролі більшовицької партії та в контексті всесвітньо-історичної місії пролетаріату<sup>1</sup>. У тогочасних історіографічних працях питання про місце та роль інтелігенції УСРР-УРСР у міжвоєнний період або не виокремлювалось, або розглядалось у контексті соціальних змін у структурі радянського суспільства<sup>2</sup>. Немає суттєвих зрушень у цьому напрямку і сьогодні. Так, у роки незалежності інтерес істориків зосередився на питанні більшовицького терору стосовно до української національної інтелігенції<sup>3</sup>. Що ж стосується конструктивної, надзвичайно плідної діяльності технічної інтелігенції 1920-30-х рр. щодо відбудови господарства та становлення економічної могутності країни, то на сьогоднішній день вона залишається малодослідженою.

Поставлена дослідницька проблема є особливо актуальною в галузевому та регіональному аспектах. Зокрема, подальших наукових пошуків чекає історія криворізької технічної інтелігенції міжвоєнного періоду, причетної до розбудови гірничо-металургійної галузі міста.

Слід зазначити, що у названому напрямку дослідницька робота проводилася і раніше: було написано кілька монографічних праць, зокрема, дослідження Г.М. Малахова, А.Г. Шостака, М.І. Старикова, А.В. Дольчука<sup>4</sup>. Продовжується вона і зараз. Так, на честь 125-річчя з початку промислового видобутку криворізьких залізних руд побачила світ ґрунтовна колективна праця фахівців гірничо-металургійної справи та істориків, у якій розглядуваній проблемі присвячено 3 розділи<sup>5</sup>. Однак, на нашу думку, зібраному загалу бракує персоніфікованого підходу (маловідомим залишається навіть верхній – керівний – ешелон технічної інтелігенції, не беручи до уваги про рудникових гірничих інженерів), недостатньо висвітленою є винахідницька діяльність криворізької технічної інтелігенції. Вивченню названих питань присвячена стаття автора.

Основною метою праці стало вирішення проблеми місця та ролі технічної інтелігенції Кривого Рогу у становленні гірничо-металургійної галузі Кривбасу (1920-30-х рр.).

Взагалі роль технічної інтелігенції в роки сталінської індустріалізації (друга половина 1920-х – 30-ті рр.) була особливо помітною. Спрямована на створення важкої промисловості – основи для посилення обороноздатності країни – індустріалізація в УСРР-УРСР потребувала насамперед, форсованого розвитку гірничо-металургійної галузі. Центром останньої став багатий на рудні поклади криворізький регіон.

Незважаючи на те, що місцеву руду використовували ще за часів Скіфії, криворізький залізорудний басейн мав короткотривалу історію: промисловий видобуток залізних руд розпочався лише у 1881 році, коли було відкрито перший рудник – Саксаганський. А враховуючи той факт, що поступальний розвиток Кривбасу був перерваний у роки воєнно-революційних лихоліть (1914-1920 рр.), то на початок 1920-х рр. Криворізький залізорудний басейн за віком не тягнув навіть на «підлітка». Вщент зруйнований Кривбас починався в УСРР, «з нуля».

Матеріальна виснаженість регіону доповнювалась нестачею робітничих і кваліфікованих кадрів. У 1920 році у Кривому Розі працювало 10 техніків й інженерів та 4 (!) гірничих робітники<sup>6</sup>. З відкриттям у 1922 р. Криворізького вечірнього робітничого технікуму у місті з'явився заклад для підготовки місцевої технічної інтелігенції. Так, 4 жовтня 1922 р. за парти КВРТ сіло 67 студентів, які навчалися на трьох відділеннях: гірничому, механічному та електротехнічному. Навчальний заклад очолив провідний інженер Кривбасу В. І. Жигаловський<sup>7</sup>. Викладацький склад налічував 20 осіб, із яких лише 9 викладачів мали вищу освіту. Через брак кадрів у 1924 році були закриті механічне та електротехнічне відділення. Тому перший випуск КВРТ складав усього 12 чоловік. Серед перших